

ETICKÉ A PRÁVNÍ ASPEKTY REPRODUKCE ZA ÚČASTI TŘETÍ OSOBY

JUDr. PhDr. Jakub Valc, Ph.D., LL.M.

AK Valc; Právnická fakulta Masarykovy univerzity

ASISTOVANÁ REPRODUKCE (ART)

Definice WHO:

„...všechny postupy nebo procedury zahrnující in vitro zacházení s lidskými vajíčky a spermii za účelem dosažení těhotenství.“

Definice ZoSZS:

Asistovanou reprodukcí se rozumí metody a postupy, při kterých dochází k odběru zárodečných buněk, k manipulaci s nimi, ke vzniku lidského embrya oplodněním vajíčka spermii mimo tělo ženy, k manipulaci s lidskými embryi, včetně jejich uchovávání, a to za účelem umělého oplodnění ženy

*a) ze zdravotních důvodů **při léčbě její neplodnosti nebo neplodnosti muže**, jestliže 1. je málo pravděpodobné nebo zcela vyloučené, aby žena otěhotněla přirozeným způsobem nebo aby donosila životaschopný plod, a 2. jiné způsoby léčby její neplodnosti nebo neplodnosti muže nevedly nebo s vysokou mírou pravděpodobnosti nepovedou k jejímu otěhotnění, nebo*

*b) pokud jde o potřebu **časného genetického vyšetření lidského embrya**, je-li zdraví budoucího dítěte ohroženo z důvodu prokazatelného rizika přenosu geneticky podmíněných nemocí nebo vad, jejichž nositelem je tato žena nebo muž.*

 VAZBA NA TECHNOLOGICKÝ POKROK (1978 / 1982 / 1984 / 1992 / 2002 / 2006)

 RŮZNÉ POSTUPY A METODY (IUI / IVF / ICSI)

CÍL? POČETÍ GENETICKY ZDRAVÉHO DÍTĚTE

 ÉČBA NEPLODNOSTI?

ASISTOVANÁ REPRODUKCE (ART)

Absence komplexní mezinárodní nebo evropské právní úpravy ART
(harmonizace jen společných východisek nebo dílčích aspektů - ÚoLPB)

Regionální vliv judikatury ESLP skrze řešení lidskoprávních otázek
(zdrženlivý přístup - margin of appreciation - S.H. and Others v. Austria - č. 57813/00)

Existence různých legislativních přístupů a podmínek
(obecná regulace ZS / speciální právní úprava / význam profesních standardů)

Různé formy reprodukční turistiky – vazba na vnitřní trh EU a volný pohyb ZS
(obcházení vnitrostátních předpisů / vznik specifických problémů)

THIRD-PARTY REPRODUCTION

- **Obecně lze hovořit o postupech...**

..., jejichž podstata spočívá v zapojení třetích osob do procesu umělé (asistované) reprodukce, jejichž role je předem věcně a časově ohraničena, aniž by měla do budoucna vést k vytvoření/zachování právní nebo sociální vazby k dítěti.

➔ **VAZBA NA PŘÍČINU NEPLODNOSTI NA STRANĚ ŽADATELE/ŽADATELŮ**

➔ **MŮŽE SE JEDNAT O VÍCE (TŘETÍCH) OSOB SOUČASNĚ**

➔ **CESTA K OBCHÁZENÍ „BIOLOGICKÝCH LIMITŮ“ (SINGLE OSOBY A STEJNOPOHLAVNÍ P.)**

- **Mezi tyto postupy lze zařadit problematiku:**

➔ **NÁHRADNÍ MATEŘSTVÍ**

➔ **DÁRCOVSTVÍ POHLAVNÍCH BUNĚK NEBO EMBRYA**

- **Využitím těchto postupů dochází ke štěpení pojmu rodiče dítěte, když může být odděleně chápáno v **genetickém, biologickém, sociálním** (emocionální) a **právním** slova smyslu.**

I.
NÁHRADNÍ MATEŘSTVÍ

NÁHRADNÍ MATEŘSTVÍ

- **Obecně lze hovořit o postupu...**

..., jehož podstata spočívá ve formálním nebo neformálním a úplatném nebo neúplatném ujednání mezi náhradní matkou a žadatelem/žadatelemi ohledně početí, odnošení, porodu a (faktickém i právním) předání dítěte, ať už je s náhradní matkou geneticky spojeno či nikoliv.

SMLUVNÍ PRINCIP

FORMÁLNOST / NEFORMÁLNOST

ÚPLATNOST / BEZÚPLATNOST

ÚPLNOST / NEÚPLNOST

- Náhradní mateřství ve své **úplné (gestační)** formě existuje ve společnosti už od nepaměti, ale jeho **neúplná (tradiční)** forma byla podmíněna až vývojem ART, díky kterým mohou být v postavení genetické a biologické matky různé osoby.
- Ze současného pohledu je proto nutné o náhradním mateřství hovořit v kontextu celého procesu asistované reprodukce, pakliže povaha problému na straně žadatele/žadatelů využití náhradní matky vyžaduje.

NÁHRADNÍ MATEŘSTVÍ

- V důsledku absence jakékoliv mezinárodní nebo regionální právní úpravy náhradního mateřství lze rozlišovat různé legislativní přístupy, které lze zařadit do jednoho z následujících (obecných) modelů právní úpravy:

STRIKTNĚ RESTRIKTIVNÍ PŘÍSTUP

(např. Německo, Itálie, Francie, Švýcarsko, Rakousko, Španělsko)

OMEZUJÍCÍ PŘÍSTUP

(např. Izrael, Velká Británie, Nizozemsko, Belgie, Řecko, **Česká republika?**)

LIBERÁLNÍ PŘÍSTUP

(např. Ukrajina, Rusko, Gruzie či Kalifornie; **dříve také Indie nebo Thajsko**)

- Z mezinárodního pohledu je největším problémem **reprodukční turistika**, kdy jednotlivci vycestují do země s liberálnější úpravou a následně se vrací zpět s dítětem. Lze rozlišit dva okruhy problémů:

TRVALÉ

VYKOŘIŠŤOVÁNÍ / ZANECHÁNÍ DÍTĚTE / PRÁVNÍ (NE)UZNÁNÍ

NÁRAZOVÉ

UZAVŘENÍ HRANIC A OMEZENÍ CESTOVÁNÍ (COVID-19)

NÁHRADNÍ MATEŘSTVÍ V JUDIKATUŘE ESLP

- Stát má obecně široký prostor pro volné uvážení při regulaci ART.
(**S. H. a další v. Rakousko - č. 57813/00**)
- Stát může vyvažovat kolidující individuální a veřejné zájmy, ale míra jeho prostoru pro uvážení je omezena nejen nejlepším zájmem dítěte, ale také tím, že právní uznání rodičovství je součástí práva na identitu jako integrální součásti práva na soukromý život, přičemž je předpokladem pro výkon dědických práv a úplnou integraci dítěte ve společnosti.
(**Mennesson v. Francie - 65192/11; Labassee v. Francie – č. 65941/11**)
- Za určitých okolností může být legitimně zdůvodněno nevydání cestovních dokladů dítěti počatému v cizině pomocí náhradního mateřství (nemožnost vycestování do země žadatelů), pakliže není spolehlivě prokázáno splnění zákonných podmínek, což sleduje zájem na zamezení obchodu s dětmi, byť tím dojde k odloučení dítěte od sociálních rodičů.
(**D. H. a další v. Belgie. – č. 29176/13**)
- Při porušení zákonných podmínek pro využití náhradní matky v zahraničí (absence biologické vazby alespoň k jednomu ze žadatelů), včetně s tím spojeného zatajení takové okolnosti, může vést k legitimnímu odnětí dítěte, následované jeho umístěním do sociální péče a předání k adopci ve prospěch jiných osob.
(**stížnost č. 25358/12, věc Paradiso a Campanelli v. Itálie**)

NÁHRADNÍ MATEŘSTVÍ V JUDIKATUŘE ESLP

- Právní neuznání rodného listu ohledně rodičovské vazby mezi dítětem počatým pomocí náhradního mateřství a jeho zamýšlenou (genetickou nebo sociální) matkou, včetně zanesení příslušných údajů matrik, není bez dalšího nepřipustným porušením práva na soukromý život, pakliže se lze podle vnitrostátního práva domáhat právního uznání takového vztahu jinou cestou (adopce).

(např. **C. v. Itálie – č. 47196/21; D. v. Francie; Advisory opinion – Request No. P16-2018-001**)

- Naopak lze na takové porušení usuzovat za předpokladu, že není bezprostředně uznáno rodičovství založené v zahraničí skrze institut náhradního mateřství, aniž by byla jiná cesta, jak takového uznání podle vnitrostátního práva dosáhnout (znemožnění adopce pro osoby v registrovaném partnerství).

(**D.B. a další v. Švýcarsko – č. 58817/15 a 58252/15**)

DŮRAZ NA OCHRANU PRÁVA DÍTĚTE NA IDENTITU A JEHO NEJLEPŠÍHO ZÁJMU

CESTA K OBCHÁZENÍ NÁRODNÍCH PŘEDPISŮ (LIMITY PUBLIC ORDER)

ŘEŠENÍ?

ČESKÁ PRÁVNÍ ÚPRAVA NÁHRADNÍHO MATEŘSTVÍ

SOUKROMOPRÁVNÍ ROVINA

VEŘEJNOPRÁVNÍ ROVINA

ČESKÁ PRÁVNÍ ÚPRAVA NÁHRADNÍHO MATEŘSTVÍ

SOUKROMOPRÁVNÍ ROVINA

○ § 804 NOZ:

„Osvojení je vyloučeno mezi osobami spolu příbuznými v přímé linii a mezi sourozenci. To neplatí v případě náhradního mateřství.“

Implicitní dovolení? (důvodová zpráva k NOZ)

Legální licence / smluvní svoboda / autonomie vůle (nepojmenovaná smlouva)
(čl. 2 odst. 4 Ústavy, čl. 2 odst. 3 Listiny, § 1746 NOZ)

X

Dobré mravy / veřejný pořádek / ochrana osobnosti a právo postavení osob
(§ 1 odst. 2 věty druhé NOZ, § 25 NOZ, § 81 NOZ)

- Co lze a co nelze sjednat?
- Jak to bude s plněním v případě **absolutní neplatnosti** (§ 588 NOZ) nebo **nedodržení závazku**? Vznikne nárok z bezdůvodného obohacení? (X výživné podle § 920 NOZ / dar)

ČESKÁ PRÁVNÍ ÚPRAVA NÁHRADNÍHO MATEŘSTVÍ

VEŘEJNOPRÁVNÍ ROVINA

○ § 169 trestního zákoníku:

„Kdo za odměnu svěří dítě do moci jiného za účelem adopce nebo pro jiný obdobný účel, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta nebo zákazem činnosti.“

➔ **KRIMINALIZACE KOMERČNÍ FORMY NM** (X obecně ne obchod s lidmi podle § 168 TZ)

➔ **V ÚVAHU PŘIPADÁ I POSTIH ÚČASTNÍKŮ NA TČ**
(organizátor / návodce / pomocník)

○ Kde je ale hranice mezi „odměnou“ a pouhou výživou neprovdané matky podle § 920 NOZ? Dochází k trestnímu stíhání při evidentní společenské praxi?

➔ **OTÁZKA PRÁVNÍHO/SKUTKOVÉHO OMYLU?**

○ Nedávno byl podán návrh zákona poslankyň Heleny Válkové a Zuzany Ožanové směřující k úplnému zákazu a kriminalizaci obou forem NM (sněmovní tisk č. 424) . Vláda však vydala **nesouhlasné stanovisko**.

➔ **REAKCE NA ROZSÁHNOU KAUZU „ŠPANĚL“**

II.
DÁRCOVSTVÍ GAMET
(komerce a anonymita)

DÁRCOVSTVÍ GAMET - KOMERCE

- **čl. 21 ÚoLPB– Zákaz finančního prospěchu:**

„Lidské tělo a jeho části nesmí být jako takové zdrojem finančního prospěchu.“

(X Vysvětlující zpráva k ÚoLPB umožňuje poskytování náhrady ušlého výdělku a jiných nákladů.)

LIDSKÁ DŮSTOJNOSTI JAKO KOREKTIV INDIVIDUÁLNÍ SVOBODY (SELF-OWNERSHIP)

- **čl. 12 bodu 1 směrnice 2004/23/EC („tkáňová směrnice“):**

„Členské státy se snaží zajistit dobrovolné a neplacené darování tkání a buněk.“

„Dárci mohou obdržet náhradu, která je přísně omezena na pokrytí výdajů a nepříjemností spojených s darováním. V takovém případě členské státy definují podmínky, za nichž smí být náhrada udělena.“

NEPŘÍPUSTNOST ODMĚNY / MOŽNOST NÁHRADY

KOMPETENCE ČLENSKÝCH STÁTŮ

(návrh nového nařízení EU stojí na podobném principu)

DÁRCOVSTVÍ GAMET - KOMERCE

○ § 11 věty první ZoSZS

„Za odběr zárodečných buněk nevzniká osobě, které byly odebrány, nárok na finanční ani jinou úhradu. Poskytovatel, který odběr provedl, hradí anonymnímu dárci na základě jeho žádosti účelně, hospodárně a prokazatelně vynaložené výdaje spojené s darováním zárodečných buněk.“

Co jsou to účelně, hospodárně a prokazatelně vynaložené výdaje?

X darování orgánů a krve - dokladování / mechanismus výpočtu / zastropování

(§ 28b transplantačního zákona a § 32 ZoSZS)

Problém s výkladem, aplikací, kontrolou a postihováním porušení pravidel!

(nezajištění bezplatnosti darování = přestupek podle § 25 ZoLTaB = vysoké pokuty)

Praxe?

Výše náhrady odvislá od nabídky reprodukčních klinik!

DÁRCOVSTVÍ GAMET - KOMERCE

- **Kompence za darování vajíček a spermií ze strany některých reprodukčních klinik v ČR:**

Kliniky	Darování vajíček	Darování spermatu
<i>IVF Clinic</i>	25 000 Kč	do 20 000 Kč
<i>FN Motol</i>	22 500 Kč	do 10 000 Kč
<i>Gennet</i>	28 000 Kč + 5 000 Kč	do 20 000 Kč
<i>Reprogenesis</i>	34 000 Kč	2 000 CZK (jeden cyklus)
<i>Reprofit</i>	28 000 Kč	do 20 000 Kč

(Údaje byly čerpány z domovských stránek reprodukčních klinik.)

DAROVÁNÍ GAMET – KOMERCE

Získej až
33.000 Kč

CHCI DAROVAT

Darování vajíček

PROČ DAROVAT?

FINANČNÍ
KOMPENZACE AŽ
33.000 Kč

Za první darování získáte kompenzaci nákladů do výše 33.000 Kč. Darovat můžete i víckrát.

CENNÉ
INFORMACE O
ZDRAVOTNÍM
STAVU

Plodnost, genetické vyšetření, krevní skupina, jaterní testy, testy na HIV, EKG a další v hodnotě 12.000 Kč.

POMOC JINÝM
ŽENÁM

Pro ženy, jejichž vajíčka ztratila kvalitu, je to vaše jedinou šanci na vlastní dítě.

Cookies

<https://gynem.cz/darovani-vajicek>

DAROVÁNÍ GAMET – KOMERCE

PROČ DAROVAT VAJÍČKA

KDO MŮŽE DAROVAT

JAK DAROVÁNÍ PROBÍHÁ

PROČ GENNET

CHCI DAROVAT

HLEDÁME PRÁVĚ VÁS DARUJTE VAJÍČKA

Pro miliony párů je darování vajíček jedinou nadějí k založení rodiny. Pomozte splnit jejich sen a staňte se dárkyní! **Nyní navíc ke kompenzaci 28 000Kč + 5 000 Kč za vyplnění anonymního statistického průzkumu!**

Získejte
darováním až
33 000 Kč

ZJISTIT VÍCE

CHCI DAROVAT

<https://www.gennet.cz/darovanivajicek>

DAROVÁNÍ GAMET – KOMERCE

ReproGenesis

PROČ **JAK** KDO CHCI DAROVAT KONTAKTY

f t i

Jak probíhá darování vajíček

1. Vyplnění dotazníku

Prvním krokem k darování je vyplnění on-line dotazníku níže a jeho úspěšné odeslání. Váš dotazník vyhodnotíme a v případě, že splňujete všechna daná kritéria, budete pozvána na vstupní konzultaci.

2. Vstupní konzultace

3. Zařazení do programu

4. Návštěva na klinice

5. Příprava k darování

6. Další návštěva

7. Dokončení přípravy

8. Darování vajíček

9. Kompenzace

Máte dotaz?
Rádi vám poradíme

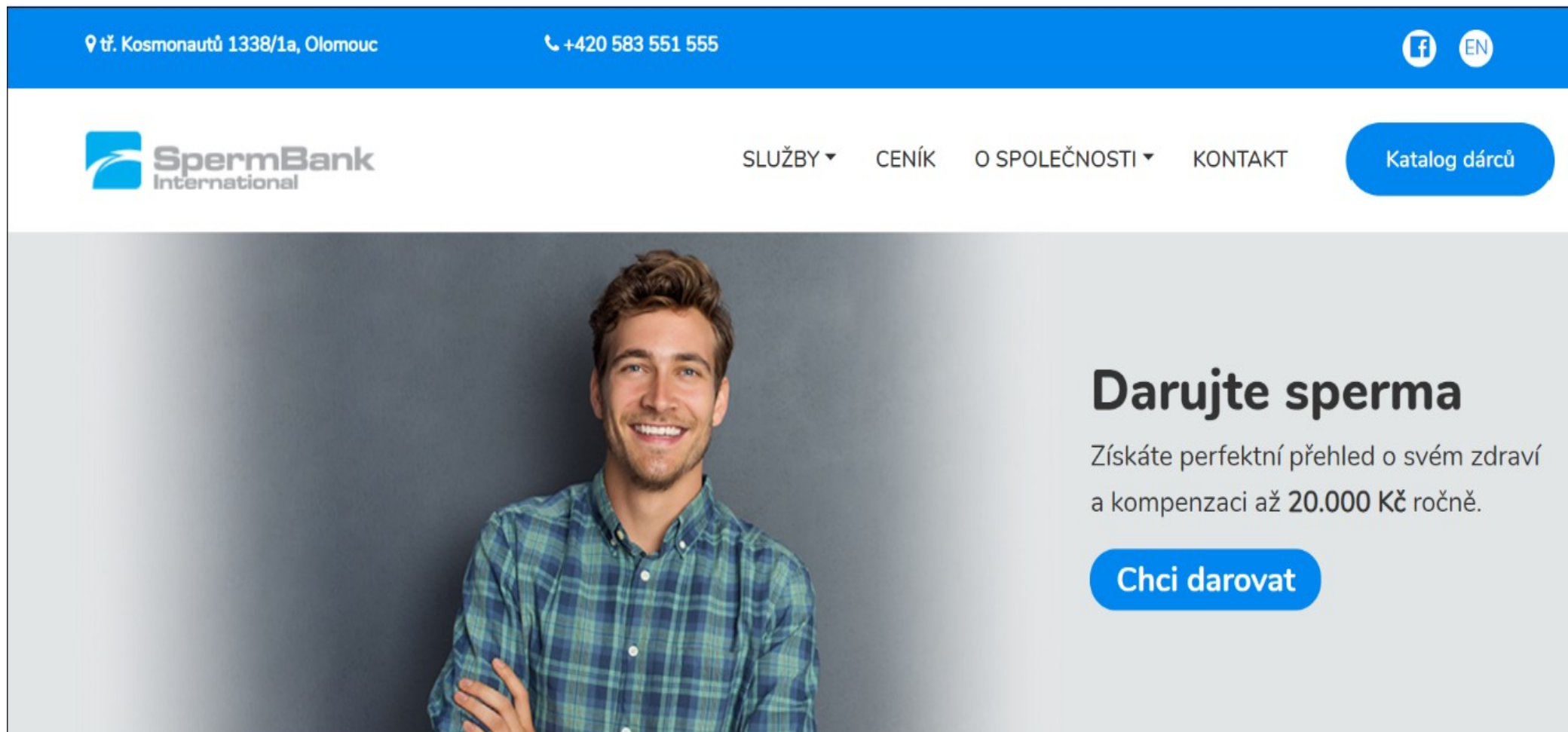
Napište nám

Unikátní kompenzace až **34 000 Kč**

<https://www.reprogenesisdarcovstvi.cz/>

PROMOTION OF DONATION AND "COMPENSATION"

The screenshot shows the top navigation bar of the SpermBank International website. It includes the address "tř. Kosmonautů 1338/1a, Olomouc", the phone number "+420 583 551 555", and social media icons for Facebook and English (EN). The main navigation menu contains "SLUŽBY", "CENÍK", "O SPOLEČNOSTI", and "KONTAKT", along with a "Katalog dárců" button. The main content area features a smiling man in a plaid shirt and a promotional message: "Darujte sperma" (Donate sperm), "Získáte perfektní přehled o svém zdraví a kompenzaci až 20.000 Kč ročně." (You will get a perfect overview of your health and compensation up to 20,000 CZK per year.), and a "Chci darovat" (I want to donate) button.

tř. Kosmonautů 1338/1a, Olomouc +420 583 551 555

SpermBank International

SLUŽBY CENÍK O SPOLEČNOSTI KONTAKT Katalog dárců

Darujte sperma

Získáte perfektní přehled o svém zdraví a kompenzaci až 20.000 Kč ročně.

Chci darovat

<https://www.myspermbank.cz/darovani-spermatu/>

DÁRCOVSTVÍ GAMET - ANONYMITA

- Dárcovství gamet může být obecně koncipováno jako **identifikovatelné** nebo **neidentifikovatelné** (anonymní).

IDENTIFIKOVATELNÉ = ZPŘÍSTUPNĚNÍ IDENTITY DÁRCE

NEIDENTIFIKOVATELNÉ = IDENTITA DÁRCE MUSÍ ZŮSTAT UTAJENA

- V rámci unijního práva je relevantní již uvedená „**tkáňová směrnice**“, která však v úvodním bodu (29) a v čl. 14 odst. 3 výslovně ponechává v tomto směru prostor pro uvážení členskými státy.
- Bylo vydáno **doporučení Parlamentního shromáždění Rady Evropy 2156 (2019)**, které výslovně kritizuje modely právní úpravy založené na anonymitě dárcovství gamet a požaduje jeho zrušení (X **negativní stanovisko Výboru ministrů**).

NEJLEPŠÍ ZÁJEM A PRÁVO DÍTĚTE ZNÁT SVŮJ PŮVOD

(čl. 3, čl. 7 a čl. 8 Úmluvy o právech dítěte)

KRITICKÉ STANOVISKO UNICEF

DÁRCOVSTVÍ GAMET - ANONYMITA

- Historicky byla obecně uplatňována anonymita celého procesu, ale postupně začalo v řadě států docházet ke změně přístupu v důsledku uznání vlivu znalosti svého původu na utváření osobnosti dítěte a formování jeho identity.
- Směrem k odtajnění se postupně vydalo např. **Švédsko** (1984), **Německo** (1989), **Rakousko** a **Švýcarsko** (1992), **Norsko** (2003), **Nizozemsko** (2004), **Spojené Království** (2005), **Finsko** (2007), **Irsko** (2015), **Portugalsko** (2018) nebo nově také **Francie** (2022).

➡ CENTRÁLNÍ REGISTR – POUČENÍ – VĚKOVÁ HRANICE (14, 15, 16 NEBO 18 LET)

- Anonymitu nadále v nějaké formě uplatňuje mimo jiné **Polsko, Slovinsko, Řecko, Lotyšsko, Srbsko, Belgie, Ukrajina, Španělsko** nebo **Česká republika**.

➡ Některé z těchto států umožňují získat **jen zdravotní údaje o dárci** (Řecko, Srbsko, Španělsko, Slovinsko a ČR), jiné i **informace o roku a místě narození** (Polsko), **věku a povolání** (Lotyšsko) nebo **fyziologických vlastnostech** (Belgie a Ukrajina).

Pozn.: Česká republika se přihlásila k modelu sdělování zdravotních údajů, včetně údajů o věku a povolání dárce, ale to ze zákona nijak nevyplývá (max. různá praxe reprodukčních klinik).

- Specifický model je například v **Dánsku**, kde lze podle volby žadatelů o AR využít buďto dárce se souhlasem se zpřístupněním identity, nebo bez takového souhlasu (tzv. **hybridní model**).

➡ **DISKRIMINACE?**

DÁRCOVSTVÍ GAMET - ANONYMITA

Anonymní dárcovství gamet = kolize různých individuálních a veřejných zájmů (čl. 8 EÚLP).

(právo znát svůj původ VS. právo dárce a jeho rodiny na soukromí; potřeba dárců pro AR)

Až donedávna absence rozhodnutí ESLP – analogické použití judikatury v oblasti získání přístupu k záznamům o své minulosti, určování/popírání otcovství, anonymních porodů a náhradního mateřství

(Gaskin v. UK – č. 10454/83; Mikulić v. Chorvatsku – č. 53176/99; Jäggi v. Švýcarsko – č. 58757/00; Odièvre v. Francie - č. 42326/98; Godelli v. Itálie – č. 33783/09 nebo Mennesson v. Francie – č. 65192/11 atd.)

Potřeba vyvažovat všechna v kolizi stojící práva a zájmy - volné uvážení státu a priori omezeno ve prospěch práva na identitu jako integrální součásti práva na soukromý život – význam nejlepšího zájmu dítěte (podle postavení stěžovatele).

DÁRCOVSTVÍ GAMET - ANONYMITA

- **Dne 7. 9. 2023 bylo vydáno zlomové rozhodnutí ESLP ve věci anonymního dárcovství gamet.**
(Gauvin-Fournis a Silliau v. Francie – č. 21424/16 a 45728/17)
- ESLP v něm **neshledal porušení práva na soukromý a rodinný život podle čl. 8 EÚLP ve spojení s čl. 14 EÚLP**, a to ani ve vztahu ke francouzské právní úpravě, která byla až donedávna koncipována striktně restriktivně, když **bylo možné zpřístupnit jen informace o zdravotním stavu dárce (ve prospěch ošetřujícího lékaře) nebo další informace v případě závažného genetického onemocnění dárce.**

Těsné rozhodnutí 4:3 (+ společné nesouhlasné stanovisko třech soudců)

- **HLAVNÍ ARGUMENTY SOUDU:**

- citlivá / eticky problematická oblast a absence mezistátního konsensu = větší prostor pro uvážení
- Dlouhé prosazování legislativních změn bylo odůvodněno povahou tématu a potřebou širší diskuze.
- legitimní ochrana jiných zájmů: dárce / jeho rodiny; sdílené principy při darování ČLT; dostatek dárců
- Nový systém reflektuje i postavení dříve počatých dětí (?).

- **KRITIKA?**

Děkuji za pozornost.

ZDROJE

- Binet, J. R. *Comparative study on access of persons conceived by gamete donation to information on their origins* [online]. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2022, 40 s. [cit. 20. 11. 2023]. Dostupné z: <https://rm.coe.int/cdcj-2021-20e-final-publication-format-17122022/1680a97134>
- Kirkman-Brown, J. et al. Good practice recommendations for information provision for those involved in reproductive donation. *Human Reproduction Open* [online]. 2022, Vol. 0, No. 0, s. 1-26 [cit. 20. 11. 2023]. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8847071/pdf/hoac001.pdf>
- Mulligan, A. Anonymous gamete donation and Article 8 of the European Convention on Human Rights: The case for incompatibility. *Medical Law International* [online]. 2022, Vol. 22, No. 2 [cit. 20. 11. 2023]. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/09685332221096210?icid=int.sj-full-text.similar-articles.9>
- Parliamentary Assembly. *Recommendation 2156 (2019) - Anonymous donation of sperm and oocytes: balancing the rights of parents, donors and children* [online]. Council of Europe, 12. 4. 2019 [cit. 20. 11. 2023]. <https://pace.coe.int/pdf/b51082401b5728bcd4700d347e6a9e1e8cbb3865b2be482126cc6dc070712f66/rec.%202156.pdf>
- Sivák, J. *Náhradní mateřství v českém právu a související otázky*. Praha: Wolters Kluwer, 2021.
- UNICEF. *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child* [online]. Geneva: United Nations Children's Fund, 2007, 787 s. [cit. 20. 11. 2023]. ISBN 978-92-806-4183-7. <https://www.unicef.org/reports/implementation-handbook-convention-rights-child>
- Valc, J. Soukromoprávní aspekty smlouvy o náhradním mateřství. *Soukromé právo*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2023, roč. 11, č. 4, s. 12-21.
- Valc, J., Konečná, H. Mezinárodní surrogace a její dopady (nejen) v době pandemie. *Časopis zdravotnického práva a bioetiky*. AV ČR, Ustav státu a práva, 2021, roč. 11, č. 2, s. 66-91.
- Valc, J. Rechtlicher Rahmen der Leihmutterschaft in der Vergleichsperspektive. *Zeitschrift für Europarecht, Internationales Privatrecht und Rechtsvergleichung*. Wien: Manz, 2022, Neuveden, č. 4, s. 166-171.

+ právní předpisy, judikatura a odkazy v textu